

אמר לחכמה אחתי את
נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת טז
תשפ"א • 2021

הפקולטה
למדעי היהדות
אוניברסיטת בר-אילן

מסכה

הנהלה: פרופ' ישראל אומן, פרופ' אמנון אלבק, פרופ' אלישע האס,
פרופ' אביעד הכהן, פרופ' ירון הראל, גב' רחל פורסטנברג

עורך ראשי: פרופ' יהודה פרידלנדר
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

מערכת: פרופ' יעל שמש, פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר רות
למדן, פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן
מזכיר המערכת: ד"ר יצחק פס

מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' תמר
וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה טורניאנסקי, פרופ' אוריאל
סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פינר, פרופ' דוד רוסקיס, פרופ'
איטה שדלצקי, פרופ' זיוה שמיר, פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

רשימת המשתתפים:

פרופ' שולמית אליצור, האוניברסיטה העברית, ירושלים
ד"ר רוני באר-מרקס, האוניברסיטה הפתוחה
ד"ר תמר ורדיגר, מכללת אפרתה, ירושלים
ד"ר ימימה חובב, המכללה האקדמית הרצוג
ד"ר עפרה מצוב כהן, אוניברסיטת אריאל
ד"ר מיכל פרם כהן, האוניברסיטה הפתוחה
ד"ר ניצה קרן, רחובות
ד"ר נגה רובין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002
דוא"ל: massehet@gmail.com

תוכן העניינים:

עמ' 11	עלמה והעלמה – על חלקה של מרים בהצלת משה תמר ורדיגר
עמ' 41	'מה יפית ומה נעמת כלבנה זוהרת': שירים לחתונה מן הגניזה לר' יחזקאל הכהן, ר' אלחנן בר שמריה ואחרים שולמית אליצור
עמ' 73	מ'ספר חסידים' אל ה'מעשה בוך': נשים מבעד לסיפורים שלפני המוות ואחריו נגה רובין
עמ' 107	'ולא תצטרך לשאול על כך רב' – ידע תורני כמקור כוח לנשים בחברה האשכנזית בראשית העת החדשה ימימה חובב
עמ' 141	ניכוסו של סיפור הנס החסידי בקובץ זיכרונותיה של שרה פייגה פונר מיכל פרס כהן
עמ' 167	'רושמה נעים על כל רואיה': לשאלת מקומן של דמויות הנשים ברומן 'כעיר נצורה' עופרה מצוב כהן
עמ' 197	'עזר כנגדה': איטה ילין מבעד למכתביה רוני באר-מרקס
עמ' 221	והגדת לבתך – מורשת נשית בתבשיל קדרה: קריאה בפואמה של דיתי רונן 'ציפורקטן' ניצה קרן
עמ' 241	הפואמה ציפורקטן מאת דיתי רונן

תקצירים באנגלית

עזר כנגדה': איטה ילין מבעד למכתביה

רוני באר-מרקס

שתדע יקירי אם אין [אני] לי מי לי? ועליך היה לסדר בדבר זה לפני נסיעתך, אף שיודעת אנכי שדי עבודה היה עליך לסדר מלבד ספרי, ובשביל זה אנכי בטוחה שלא ירבו לקנות, שרבים קבלו במתנה ואחד לוקח מהשני והשלישי מהרביעי וככה מחליש הרצון לקנות.¹

דברים אלו הפנתה איטה ילין, מן הנשים המרתקות שחיו ופעלו בארץ ישראל בראשית המאה העשרים, לבעלה הסופר והעסקן הציוני דוד ילין. במכתב פרטי זה הביעה ילין מורת רוח מטיפולו בהפצת **לצאצאי** – ספר הזיכרונות שכתבה² – ומחתה על שלא עמד במשימה שציפתה כי ימלא.

ספר הזיכרונות שפרסמה ואוסף המכתבים שכתבה לבעלה וליתר בני משפחתה והמכתבים ששלחו הם אליה במהלך יותר מיובל שנים³ – שני מקורות מן הז'אנר האגו-דוקומנטי – מציינים את תמונת חייה של איטה ילין, את האתגרים שעמדו בפניה, את הישגיה ואת תפיסתה העצמית, אולם נראה שהסיפור העולה משני סוגי המקורות אינו זהה. המתח בין שני המקורות

* נוסח ראשון של המאמר הוצג בסדנה לאגו-דוקומנטים באוניברסיטת חיפה. אני מבקשת להודות לחברות הסדנה ולחברים ולפרופ' מרקוס זילבר, העומד בראשה, על ההזדמנות לשתף בפירות מחקר זה עוד בראשיתו. תודתי מסורה גם לקוראים האנונימיים על הערותיהם המועילות. תודה מיוחדת לעובדות ולעובדי הארכיון הציוני המרכזי על נכונותם לסייע ולהיענות בחפץ לב לבקשותי.

¹ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, ז' באב תרצ"ח, אצ"מ, A153 25/26. ההדגשה שלי.

² איטה ילין, **לצאצאי**, ירושלים תשל"ט.

³ האוסף, שיש בו אלפי מכתבים, שמור בארכיון הציוני המרכזי בירושלים (אצ"מ).

מורכב עוד יותר לנוכח חוסר האחידות הלשונית והתוכנית שמאפיינת את אוסף המכתבים. המכתבים המוקדמים (1885–1901/2), הכתובים ברובם יידיש, מלמדים על אישה השרויה בביתה, בד' אמותיה, אישה המכונסת בעשייה חומרית ואינה נדרשת לא לחיי רוח ולא לתרבות פנאי, לא לעיון ולא להחלפת דעות, ואילו המכתבים המאוחרים (1902 ואילך), הכתובים עברית, מאירים דמות של אשת ציבור פעילה ונמרצת, דעתנית ומקורית, החלטית ויצירתית. זאת ועוד, המכתבים המוקדמים מלמדים על חוסר עניין רגשי ואינטלקטואלי, ואילו המכתבים המאוחרים מלמדים על סקרנות, שאפתנות, השכלה ונאורות.

המתח שבין שני סוגי המקורות – הציבורי מזה והפרטי מזה – והפער בינם לבין עצמם מעלים תהיות ושאלות: מה מקור הפער? כיצד יש להסביר אותו? ומה אפשר ללמוד ממנו הן על איטה ילין עצמה הן על הסביבה והחברה שבה חייתה ופעלה?

במקום אחר בחנתי את חטיבת המכתבים המוקדמת והשוויתי בין דמותה של ילין כפי שהיא משתקפת מהם לבין זו העולה מספר הזיכרונות.⁴ השוואה זו העלתה כי מצוקה נפשית ורגשית שהייתה נתונה בה ילין בשנים הראשונות לנישואיה ובשנות הלידות עשויה לתת פשר לדיוקן שהמכתבים מציירים וללמד על התמורה שהתחוללה בחייה, תמורה שלא הייתה מחויבת המציאות או מובנת מאליה וספר הזיכרונות אינו מהדהד אותה. כאן לעומת זאת בכוונתי להתמקד במכתבים המאוחרים ולהעמיד למבחן את הדיוקן שהם מעלים לעומת הדיוקן שהספר מצייר הן באשר לתקופה המקבילה הן באשר למכלול חייה.

עזר כנגדו – דמותה של איטה ילין מתוך ספר הזיכרונות

איטה ילין נולדה ברוז'נוי שבליטא בשנת 1868 למשפחה אורתודוקסית מתונה. אביה, יחיאל מיכל פינס, שהיה משכיל תורני, נשלח לארץ ישראל בשנת 1878 כנציג קרן מזכרת משה.⁵ שנתיים לאחר מכן, בשנת 1880, הצטרפו

⁴ רוני באר-מרקס, 'בין אוטוביוגרפיה לביוגרפיה: איטה ילין כמקרה מבחן', קתדרה, 174 (תש"ף), עמ' 47–68.

⁵ יוסף שלמון, 'יחיאל מיכל פינס: דמותו ההיסטורית', דת וציונות: עימותים ראשונים, ירושלים תש"ן, עמ' 98–103.

אליו יתר בני המשפחה. בהיותם בארץ ייסדה אמה חיה ציפה את הארגון הפילנתרופי 'עזרת נשים', שנועד להושיט סיוע לתשושי נפש ובייחוד לנשים במצוקה.⁶ בשנת 1885 נישאה איטה לדוד ילון, ממחיי השפה העברית וממניחי היסודות של מערכת החינוך העברית לאומית ביישוב, ונולדו להם שבעה ילדים.⁷

יותר מארבעים שנה עסקה איטה ילון בעסקי ציבור. בשנת 1898 החלה לשמש גבאית של הארגון עזרת נשים,⁸ ומשנת 1907 ועד לפטירתה בשנת 1943 כיהנה בתפקיד מנהלת ונשיאה של המוסד שהקימה אמה וצמח להיות בית החולים הפסיכיאטרי הראשון בארץ ישראל.⁹ ילון הייתה אחראית לגיוס תרומות, לניהול התקציב, למשא ומתן עם הרשויות ולמינוי רופאים ואנשי צוות, ולאורך שלושים שנותיה בתפקיד הטביעה את חותמה על אופיו של המוסד והייתה מזוהה עימו לטוב ולמוטב.

בערוב ימיה כתבה ילון את ספרה האוטוביוגרפי **לצאצאיי**.¹⁰ הספר, שהיה במקור מסמך פרטי שנכתב לבני ביתה, פורס את זיכרונותיה למן ילדותה במזרח אירופה ועד לבגרותה בירושלים בראשית המאה העשרים, והוא נדפס והופץ בקרב הציבור הרחב עוד בחייה. חוקרים רבים שביקשו ללמוד על היישוב היהודי בירושלים, על הנהגותיו ואורחותיו, על דרכו במעבר מ'ישן' ל'חדש' ובפרט על מקומן ומעמדם של נשים בחברה זו השתמשו בו רבות.¹¹

⁶ על עזרת נשים ראו: ברכה סליי, 'מגמילות חסדים למוסד רפואי: עזרת נשים תרנ"ה-תרס"ו', **קתדרה**, 125 (תשס"ח), עמ' 53-78; באר-מרקס (לעיל, הערה 4). על מעורבותן של נשים בארגוני צדקה וחסד לאורך המאה התשע עשרה ראו למשל את דבריה של קפלן: 'נשים רבות בילו פרק קבוע מזמנן במפעלי צדקה שהעניקו סעד לקהילותיהן ותרמו ללכידותן' (מריון קפלן, **מגדר, מעמד ומשפחה**, ירושלים תשע"ב, עמ' 360).

⁷ להרחבה על קורותיו של דוד ילון ראו: עפרה מייטליס, 'בדרך האמצע: דוד ילון - סיפור חיים', **דור לדור**, מח (תשע"ה).

⁸ סליי (לעיל, הערה 6), עמ' 60.

⁹ יש מחלוקת בנוגע למועד מינויה לנשיאה. על פי דוד ילון היה המינוי בשנת 1907. לפי מקורות אחרים היה המינוי הרשמי בשנת 1912. ראו: באר-מרקס (לעיל, הערה 4), עמ' 49.

¹⁰ ילון (לעיל, הערה 2).

¹¹ ראו: מרגלית שילה, 'פילנתרופיה כנתיב נשי לספירה הציבורית', ט' כהן (עורכת), **מעשה ידיה: אשה בין עבודה ומשפחה**, רמת גן תשס"א, עמ' 17-26; הנ"ל, **נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914**, חיפה תשס"ב; הנ"ל, 'פרטי כציבורי: איטה ילון ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', **קתדרה**, 118 (תשס"ו), עמ' 41-

מהספר מתגלה איטה ילין כאישה נאורה שקידמה בברכה השכלה, מודרניזציה ולאומיות יהודית. עולה ממנו כי הייתה בעלת השכלה כללית וכי בצד לימודיה הפורמליים נחשפה לספרות יפה, לשירה, למוזיקה ולתיאטרון וכן למפגש בלתי אמצעי עם הוגים ויוצרים.¹² הספר מצביע על תודעתה החברתית ומגולל את מסכת החידושים שהנהיגו בירושלים היא ומשפחתה בשאיפה להביא לארץ ישראל את רוחה של אירופה ולשלב בחיי מסורת והלכה.¹³

ואולם למרות ההשכלה ומגמות המודרניזציה שאפיינו אותה, ילין מצטיירת בספר כאישה צנועה שמרחב הפעולה המרכזי שלה הוא הבית, אישה המשקיעה את ימיה ולילותיה בעבודות הכרוכות בתחזוקת הבית ובגידול הילדים. למשימות הציבוריות הבכירות שמילאה, ובפרט לתפקיד הגבאית ולאחר מכן המנהלת והנשיאה של עזרת נשים, היא לא נתנה ביטוי בספר.

אומנם יכול אי-מי לבוא ולטעון שאין להביא ראיה משני כרכי הספר המצויים בידינו, מכיוון שהתפקידים הבכירים שמילאה ילין בעזרת נשים היו אמורים – לנוכח המבנה הכרונולוגי שלו – להיכלל בכרך שלישי, כרך שבשל מותה לא ראה אור, ורק עשרה עמודים ראשונים ממנו, שנמצאו בעיזבונה, נדפסו בתדפיס מיוחד. ואולם כאמור לעיל, מעורבותה בענייניו של המוסד החלה עוד בשלבים מוקדמים בחייה, ולמרות זאת היא לא מצאה לנכון להזכיר זאת בשני כרכי הספר הראשונים. היא אומנם הזכירה את יוזמת אמה להקים מפעל חסד, אך עשתה זאת בשולי הדברים, ובכל מקרה לא רמזה לתפקיד המרכזי שמילאה היא עצמה בהובלתו.¹⁴

זאת ועוד, בסיכום הכרך השני של הספר ובהצהרת הכוונות לקראת הכרך השלישי כתבה ילין כך:

66; פנחס בן-צבי גרייבסקי, **בנות ציון וירושלים**, ב, ירושלים תש"ס (ירושלים תרפ"ט)–

תרצ"ב), עמ' 125–156.

¹² ראו למשל ילין (לעיל, הערה 2), א, עמ' 95–96, 101.

¹³ ראו למשל את דבריה בנוגע לחינוך ולתרבות הפנאי שלא עלו בקנה אחד עם הנורמות

של בני היישוב הישן בירושלים (שם, עמ' 45).

¹⁴ שם, ב, עמ' 88–93.

עשרים שנה האלה היו הטובות ביותר בימי חיי, בהן יסדתי בית עם אביכם היקר, ילדתי חמישה בנים ושתי בנות [...] אלה היו שנות הפריחה בחיי. ועתה אתחיל לעבוד בחיבור החלק השלישי לקורות חיי, בתקופה אשר בה המשכתי את דרך חיי, ואשר לצערי לא היתה עוד סוגה בשושנים.¹⁵

מדברים אלו מסתמן כי ילין ראתה מגמה של רציפות בדרך חייה וכי כוונתה הייתה להמשיך ולהידרש לנושאים שהעסיקו אותה עד אז, ובמרכזם ענייני הבית והמשפחה, שכפי שנרמז מדבריה וכפי שיתברר בהמשך, הסבו לה באותם ימים צער רב וכאב לב לנוכח שורה של אסונות שפקדו אותה.¹⁶

ואומנם מהספר מצטיירת ילין כמי שתפיסתה המגדרית שמרנית וזהותה הנשית היא תוצר מובהק של התפיסה הפטריארכלית היהודית מסורתית, הרואה בבית את מעוזן של הנשים ואת עסקי הציבור כמסורים בידיהם של הגברים. עולה ממנו כי עשייתה שלה לא נתפסה בעיניה כעשייה עצמאית אלא כעומדת בצילו של בעלה, בהיותה 'עזר כנגדו'.¹⁷

הפער בין המגמות המודרניות מזה לבין תפיסת העולם הפטריארכלית מזה מעורר קושי: אישה שמילאה תפקיד ציבורי בכיר כל כך, כיצד זה שלא קראה תיגר על החלוקה המגדרית? כיצד זה שלא נסדקה תפיסת העולם השמרנית שלה? כיצד יש להבין את התמונה המצטיירת מספר הזיכרונות?¹⁸ שאלה זו מתחדדת עוד יותר לנוכח בחינת מכתביה והתמונה שהם פורסים.

ספרות המכתבים כמקור היסטורי

ממאות המכתבים שכתבה איטה ילין לבעלה הסופר והמחנך דוד ילין ומהמכתבים שקיבלה ממנו במהלך כשלושים שנה שבהן הייתה מנהלת

¹⁵ שם, עמ' 96. ההדגשה שלי.

¹⁶ שם.

¹⁷ 'שבת לחיים של עזר כנגד' (שם, עמ' 35). ראו גם שם, עמ' 71, 74–78, 83.

¹⁸ במחקרה על כתיבת אוטוביוגרפיות בקרב נשים ביישוב העלתה מרגלית שילה את השאלות האלה והציעה ליישב את הפער האמור באמצעות טענה מחקרית הגורסת כי השכלה ואימוץ גישות ליברליות חדשות אינם ערובה לגיבוש עמדה מגדרית חדשה. סיפור חייה של ילין משמש לדבריה דוגמה נוספת לטענה זו, שקיבלה אישור גם ממחקרים אחרים. ראו שילה, פרטי כציבורי (לעיל, הערה 11), עמ' 57–59.

ונשיאה של בית חולים עזרת נשים עולה תמונה של אישה דעתנית ועצמאית שעסקה בפעילות פוליטית ענפה והייתה מחויבת לעסקי ציבור ולא רק לעסקי הבית. לא זו אף זו, בניגוד לדימוי המצטייר מהספר, שלפיו צמצמה ילין את מקומה והעמידה את עצמה לצורכי בעלה, מהמכתבים שנכתבו בתקופה זו מתגלה שהיא שרתמה אותו לצרכיה וגייסה אותו למען עסקי הציבור שהיא עצמה ניהלה. במילים אחרות, מן המכתבים היא מתגלה כאישה שלא זו בלבד שלא נענתה לסדר הפטריארכלי ולחלוקת התפקידים המגדרית אלא אף אתגרה אותם.¹⁹

להלן אבקש לפרוס את התמונה שמציירים המכתבים המאוחרים ולהציע כיצד אפשר להסביר את הפער בין התדמית העולה מהם לעומת התדמית העולה מספר הזיכרונות, ומה טעם בחרה איטה ילין, שלאורך חייה הבוגרים לא הייתה מחויבת לחלוקה המגדרית ואתגרה את הסדר הפטריארכלי במעשיה, להצניע היבטים אלו בספרה האוטוביוגרפי.

ברקע לדיון יש להידרש לסוגיית המקורות המונחים בבסיס מחקר זה. בשנים האחרונות משמשים אגו-דוקומנטים, ובכללם ספרי זיכרונות, יומנים ומכתבים, לכתיבת ההיסטוריה של קבוצות חברתיות שלא ניתן להן ביטוי במקורות הרשמיים, ובהן נשים, ילדים, שחורים, בני מעמד הפועלים, מיעוטים וקבוצות שוליים אחרות.²⁰ האגו-דוקומנטים מאפשרים להיסטוריונים לחשוף את סיפורי החיים של מי שנמנים עם הקבוצות האלה ולהאיר התפתחויות היסטוריות רחבות מנקודת המבט הסובייקטיבית של אותם יחידים.

השימוש באגו-דוקומנטים להבנת תקופה היסטורית הולם את התפיסה המקובלת כיום, השוללת את ה'נרטיב הגדול', הבלעדי, ומבקשת לטפח ריבוי

¹⁹ יש לתת את הדעת על הפער בין המכתבים המוקדמים למאוחרים. המכתבים מן התקופה המוקדמת מלמדים על אישה המכונסת בד' אמותיו של הבית הן במובן המטפורי הן במובן הממשי, ואילו המכתבים המאוחרים מציירים תמונה שונה לחלוטין. מכתבים מאוחרים אלו, שנשלחו במהלך שלושים שנה ויותר, יעמדו במוקד מאמר זה. על הפרק המוקדם בחייה של איטה ילין ראו באר-מרקס (לעיל, הערה 4).

²⁰ Laura Marcus, *Autobiographical Discourses*, Manchester and New York 1994, p. 1

של קולות חלופיים המאפשרים הצבת פרספקטיבות שונות ואף מנוגדות באשר לאותה תקופה ואותו מקום. ההנחה היא שהיחיד אינו פועל רק בהתאם לחוקים ולערכים של החברה שלו אלא לאור הפרשנות שהוא עצמו מעניק לחוקים ולערכים אלו. לפיכך הדרך שבה הוא מדווח על לבטיו, תגובותיו, מאבקיו ותפניות בדרכו היא הדרך הטובה ביותר לחדור אל התרבות שבה הוא פועל. מהמקרה היחיד, מהאפיזודה, אפשר להגיע למכלול ולאתר את המערכות הכלליות.²¹

נפתח אפוא בהתייחסות למכתבים. השימוש במכתבים כבמקור היסטורי רלוונטי במיוחד לבחינת דרכן של נשים. המכתב נתפס כצורת ההתבטאות בכתב המקובלת ביותר על נשים, בהיותו סוגה הפוגעת פחות מכול בדימויה הנשי הלגיטימי של הכותבת והנוחה לה ביותר מבחינה תרבותית. כתיבת מכתבים העמידה בפני נשים משכילות אמצעי לניהול אינטראקציה חברתית מלומדת ולפיתוח דו-שיח תרבותי בנושאים מגוונים. המכתב מילא תפקיד חשוב בהפצת ייצוגים ופרשנויות על העולם ובהעברת חדשות, רעיונות ומידע. המכתב אפשר לנשים להתבטא בחופשיות הן מבחינת התכנים הן מבחינת השפה. הוא שיקף את אירועי היום-יום וחשף חוויות רגשיות ואישיות ולא דווקא נושאים שנתפסו ראויים לכתיבה על פי המסורת הגברית. הלשון ששימשה בו הייתה הלשון הטבעית, והוא נכתב כשיחה חופשית, משוחררת ואותנטית. המכתב אפשר לכותבות לשמור על התפקיד ועל המקום המסורתי שלהן בלי לפרוץ גבולות ובלי לאיים על הסדר החברתי. הוא אפשר להן 'לצאת מהבית' בלי שכף רגלן תדרוך מחוצה לו.²²

לטענת נטלי ניימרק-גולדברג, מכתביהן של נשים נאורות בברלין לאישים בעלי שם חושפים לא רק את השקפת עולמן ואת תפיסתן העצמית אלא את מעורבותן החברתית והשפעתן על תחומי עשייה ציבוריים. המכתבים מילאו

²¹ עידו בסוק, **עלילות נעורים: אוטוביוגרפיות של בני נוער יהודים מפולין בין שתי מלחמות העולם**, תל אביב וירושלים 2011, עמ' 34–35.

²² תמר שכטר, **דיוקנה של אישה משכילית בגליציה**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ז, עמ' 16–29; טובה כהן ושמואל פיינר, **קול עלמה עברייה**, תל אביב 2006, עמ' 47–50.

אפוא תפקיד מרכזי בחייהן לצד פעילויות אחרות, והפעילויות כולן השלימו זו את זו והשתלבו זו בזו.²³

עזר כנגדה – דמותה של איטה ילין כפי שעולה ממכתביה

על רקע זה יש להתבונן בחליפת המכתבים בין בני הזוג ילין, שמהם עולה כאמור כי בניגוד לדימוי הענוותני, הסביל, המצטייר מן הספר, הייתה איטה ילין אישה פעילה, דומיננטית ובעלת ערך עצמי. היא לא נכנעה לחלוקת הסמכויות המגדרית ולגישה הפטריארכלית אלא קראה תיגר על דחיקת האישה למרחב הביתי והייתה מעורבת בענייני ציבור ובסוגיות פוליטיות. בניגוד לספר, שבו פעילותה הציבורית כמעט אינה ניכרת, במכתביה עיסוק זה תופס מקום מרכזי. המכתבים מספרים לא רק על החזון שלה אלא גם על האופן שבו הוציאה אותו מן הכוח אל הפועל.

לדוגמה, המכתבים מלמדים על נסיעותיה בארץ ובעולם ועל השתתפותה הפעילה בכינוסים ובהתוועדויות למען עזרת נשים. דוגמה לכך היא מסע התרומות שערכה בארצות הברית במהלך שנת 1925, מסע שבמסגרתו נשאה דברים באספות ציבוריות לפני נשים, גברים, רבנים ושופטים. וכך סיפרה ילין:

כבר דברתי בשתי אסיפות אצל לידי הלפינג [...] ובלשכת בני ברית [...] הראש מבני ברית גם הוא דיבר והציג אותי לפני האסיפה יפה יפה [...]. היום אחרי הצהריים הייתי בבית השופט לוריה שאשתו היא היושבת ראש מהדסה פה, ובביתם היו מוזמנות כארבעים גב' ושוב דברתי על ההרים ועל הגבעות. כולן היו שבעות רצון מאוד.²⁴

במכתב אחר כתבה: 'אחרי ארוחה טובה נסענו שוב לבית הכנסת בית אל שהיה מלא מפה לפה נשים ואנשים וגם שמה דברתי יותר מעשרה רגעים [...] ונגש אלי הרבי ג'ופ ודרש בשלומי'.²⁵ מהמכתבים עולה אפוא כי איטה ילין נפגשה עם מנהיגים, אנשי רוח ופוליטיקאים וכי עשתה חיל בפעילותה הציבורית.

²³ נטלי ניימרק גולדברג, **וקולן יישמע**, ירושלים 2014, עמ' 53–78.
²⁴ איטה ילין אל דוד ילין, בוסטון, 28 באפריל 1925, אצ"מ, A153/371
²⁵ איטה ילין אל דוד ילין, פרובינדנץ, ב' דר"ח אייר תרפ"ה, אצ"מ, שם.

סוגיית המגדר לא הטרידה את ילין. לא זו בלבד שתפסה עצמה שווה בין שווים אלא אף הכירה בערך עצמה וביכולותיה אפילו בהשוואה לעמיתיה הגברים. במכתביה לדוד ילין התהדרה בפניו בכישוריה ובקשריה, ביוזמותיה ובהישגיה. כך לדוגמה התייחסה למשא ומתן שניהלה עם נציגי שלטון המנדט סביב סוגיית תמיכתם הכספית במוסד: 'טוב שאנכי כבר למדתי איך לדבר אתם', כי 'הוא [המנהל הרפואי של בית החולים] יותר מדי חלש לפני פקידי הממשלה'.²⁶ ממכתב זה עולה גם כי לא זו בלבד שהרגישה בנוח לשאת ולתת עם הדרג הפקידותי של ממשלת המנדט, אלא שבתוכנית העבודה שלה הייתה גם היוזמה להיפגש עם הנציב העליון הבריטי עצמו: 'אמרתי לו גם בדבר הראיון עם הנציב ושאלתי אותו איך יותר טוב שיבקר הנציב את המוסד או שיהיה לי ראיון איתו'.²⁷

גם עם הבנקאי והמְצַנֵּט היהודי ג'יימס רוטשילד ביקשה ילין להיפגש, והצרה על שהדבר לא הסתייע בשל היותה בהומבורג לצורך הליך רפואי. במכתב לבעלה היא גזרה גזרה שווה בין פגישתו עם הנדיב הידוע למען גיוס תרומות לבניין האוניברסיטה העברית לבין שאיפתה שלה לפגוש אותו למען העמדת תרומה לבניין חדש בעבור בית החולים: 'על דבר אחד אנכי מצטערת שלא אוכל אנכי לראותו ולדבר על אודות עז"נ [עזרת נשים] אם אוכל ע"י אמו להשיג סכום להבנין החדש שחפצים אנו לבנות'.²⁸

איטה ילין התנהלה אפוא בעולם גברי והרגישה בו בטוחה דייה. במכתב אחר כתבה לבעלה על אירוע חברתי שהשתתפה בו כאישה יחידה שהוזמנה בגפה בהיותו בחו"ל:

בשובי אתמול בשעה שש בערב מהטיי שעשה ד"ר מגנוס לכ' הפר' גוטמן מברסלוי, מצאתי את מכתבך [...] להטיי הזה היו מוזמנים מסלתי ושמנה פרופסורים דוקטורים וסתם חכמים כלם עם גבירותיהם. אנכי האשה היחידה שבעלה הוא רחוק רחוק וזכותי גדול על פי דברי הד"ר קלויזנר שהזמנוני לערב כזה. והתוכחו אוסישקין

²⁶ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, כ"ז באדר ב' תרצ"ב, אצ"מ, A153/344

²⁷ שם.

²⁸ איטה ילין אל דוד ילין, הומבורג, כ"ו באב תרפ"ב, אצ"מ, A153/25/6

וקלויזנר בדבר הזה אם לחשוב לזכותך או לזכותי שהתגלגלתי בין גדולי חכמי ישראל.²⁹

אם כן, מהמכתבים מצטיירת איטה ילין כאישה שפעלה במרחב הציבורי, שהיה גברי ברובו, ולא במרחב הביתי, הנשי. עולה מהם כי עסקי ציבור גזלו ממנה משאבים פיזיים ונפשיים, והם – ולא ענייני הבית, כפי שאפשר ללמוד מהספר – הטרידו את מנוחתה והיו עליה מעמסה רגשית: 'חשבתי חפצתי לנסוע לאיזה מקום שהוא לברח מהדאגות של עז'נ' מהחולים שיום יום הולכים ורב ובאים הביתה עם בקשותיהם ואין מפלט מהם [...] חפצה אנכי לנוח לזמן אינני יודעת לכמה מעבודה האחרית הקשה יותר מדי בשביל אשה כמוני'.³⁰

המחויבות למוסד גררה מבחינת ילין ויתורים אישיים משפחתיים כואבים, ובכללם גם פרדה ממושכת מבעלה. בתגובה על הצעתו להצטרף אליו לנסיעתו לארצות הברית כתבה:

אמת אגיד לך שאין לי כל חפץ לנסוע ע"ח עז'נ'. אנכי חושבת שמכיר אתה אותי די, וידוע לך כמה קשה לי להוציא כסף ע"ח עז'נ' ובעד זה קשה לי להחליט לנסוע על חשבונם ועוד לדרוש כסף 125! דאלר! בעד כל חודש לשמונה חדשים. [...] וה' יודע כמה קשה לי המעמד הזה אם רק חושבת אנכי שבכסף המאספים פרוטה בפרוטה אסע אנכי לאמריקה ואתענג על חשבונם, אפילו אם יעלה בידי לאסוף סכומים עצומים לבנין.³¹

לדבריה, בארץ הוצאות המחיה מסתכמות בשש עד שמונה לירות לחודש, ואילו באמריקה הן עשויות להגיע לשלושים או יותר, ולפיכך גם אם תמשיך לשרת את בית החולים מאמריקה, אין היא יכולה להרשות לעצמה מהלך שיפגע בהכנסתו.

²⁹ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, כ"ב בחשוון תרפ"ה, אצ"מ, A153/371

³⁰ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, י"א בתמוז 1926, אצ"מ, A153/340

³¹ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, ל' בתשרי תרפ"ה, אצ"מ, A153/371

עבודתה הציבורית, כך עולה ממכתביה, נתפסה בעיניה שוות ערך לעבודתו של בעלה ולא משנית לו, ומחויבותיה הציבוריות מקבילות לשלו: 'וכמה לפעמים משפיל את כבודנו! אך מה לעשות כנראה שבגורל שנינו אותו עבודה נפלה ואי אפשר להתפטר מזה'.³² ובמקום אחר: 'ומה תגדל שמחתנו אם יעלה בדינו להעמיד גם אלה הבניינים שאתה בעד החינוך ואנכי בעד עז'נ ויעמדו על תלם בחיינו ובנינו ובני בנינו וישאר לזכר בנין ירושלים'.³³

יתרה מכך, בניגוד לספר הזיכרונות, שבו היא מתארת את עצמה 'עזר כנגדו', מהמכתבים ניכר כי היא רואה בו 'עזר כנגדה' ומצפה שיעמיד את שירותיו למען המפעל שבניהולה. כך היא חזרה וביקשה ממנו לרתום את קשריו עם בעלי הון והשפעה ברחבי העולם כדי לפעול למען עזרת נשים ולנצל את נסיעותיו בעולם כדי לסייע לה באיסוף תרומות ובשימור קשרים עסקיים שטוטה.

במאמיה לקדם את עזרת נשים הפעילה וטיפחה איטה ילין רשת נשית בין-לאומית: היא עוררה נשים במגוון ערים באירופה, בארצות הברית וגם במזרח התיכון לכוון ועדים שתכליתם לרכז תרומות שנהגו נשים להקדיש למוסד לרגל אירועים במשפחותיהן.³⁴ בנסיעותיה לחו"ל היא נפגשה עם הוועדים וכאמור נאמה בפניהם, אך כדי לשמר את הישגיה ואף כדי להרחיבם ביקשה להיעזר בדוד בעלה, וכך לדוגמה כתבה לו: 'בהיותך בלונדון נא לחקור בדבר לשכת בנות ברית שמה בליוורפול, במנשסטר. ועליך להתראות עם אחדות מהן ולדבר בדבר העזרה [...] הרבה לא צריך לנו רק חפצתי קשר איתן'.³⁵

³² איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, ד' בתמוז 1926, אצ"מ, A153/340. ההדגשה שלי.

³³ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, כ"ח באלול תרפ"ח, אצ"מ, A153/342. ההדגשה שלי. מן הראוי לציין שגם דוד ילין עצמו נתן ביטוי להקבלה זו. ראו מייטליס (לעיל, הערה 7), עמ' 84–86.

³⁴ שילה, נסיכה או שבוייה (לעיל, הערה 11), עמ' 165. על רשתות נשים ראו גם: Moira Martin, 'Single Women and Philanthropy: A Case Study of Women's Associational Life in Bristol, 1880–1914', *Women's History Review*, 17, 3 (2008), pp. 395–417

³⁵ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, ה' באלול תרצ"א, אצ"מ, A153/344

בצד המאמץ לתחזק ולהרחיב את הרשת הנשית הבין-לאומית ביקשה ילין להיעזר בו גם בטיפול בקשיים טכניים ולוגיסטיים שסרבלו את העברת כספי התרומות:

הנני מבקשת ממך ידיעות מפורטות בדבר הועד ואל מי אלי כעת לפנות בדבר העזרה הנחוצה והמהירה לעז"נ? מה השגת אצל הג' שוויצר בעדך ובעד עז"נ? ומה אצל הג' רוזנבלום? [...] ואולי אתה תוכל לחקור בדבר 250 שהייתי צריכה לקבל מהג' פיליפס שהתראתי איתה באטלנטיק סיטי [...] ובמכתבה שקבלתי עוד לפני חצי שנה שהיא שלחה הצק על שם מושב זקנים 500 וחצי להם וחצי לעז"נ. אנכי לא חדלתי לשאול ולחקור ואין איש יודע מהכסף הזה, והנני מבקשת ממך לראות [...].³⁶

גם בכישוריו הספרותיים ביקשה ילין להיעזר לצורך כתיבה ותרגום של מכתבי תודה ובקשה. כך לדוגמה כתבה לו:

ובודאי תבין אתה שצריך לכתוב מכתב יפה לא' בנטובאיש שסוף סוף תצא איזה דבר לטובת המוסד על ידו כפי שדברתי עוד אתו [...] והנני מבקשת ממך אף שיודעת אנוכי שבודאי תהיה עסוק מאוד בכל זאת הפעם לא להזניח ההזדמנות מצדנו ותחבר בשמי מכתב אם תבין שצריך לכתוב בעברית אז אולי תשלח אלי התוכן ואנכי אכתוב על נקי ואם באנגלית אז גם כן תוכל לחבר אותו ואז אתן לכתוב פה במכונה.³⁷

בכישוריו אלו וכן בקשריו עם החוגים הספרותיים, ובפרט עם עורכי העיתונים, ביקשה ילין להסתייע גם לצורך פרסום מאמרים ולצורך התחקות אחר ידיעות שסיקרו את עזרת נשים:

בעיתון דאס אידישע פאלק מ'24 באוקטובר היה דו"ח מועד הבריאות והדסה ושמה היו גם כן מילים אחדות בדבר עז"נ ואלה הן: איבער

³⁶ איטה ילין אל דוד ילין, כ"א בסיוון תרפ"ו, 9 ביוני 1926, אצ"מ, A153/340

³⁷ איטה ילין אל דוד ילין, קרלסבד, יום ה' [ללא תאריך] תר"ץ, אצ"מ, A153/25/6

דעם שוידערליכן צושטאנד פון עז"נ וכו' [על המצב הנורא של עזרת נשים], אם כן אנכי פונה במכתב להעורך של העיתון בתור יושבת ראש וגם הרופא שלנו יכתוב בשמו לדעת מי הוא הרפורטר הכותב אליהם מירושלים, ואם יש בידיך לחקור בדבר זה נא ותמלא את בקשתי [...] וכעת הנני שולחת אליך מאמר שכתב א' גייס מפרפד"מ [מפרנקפורט דמיין] שבקר המוסד והוא מצדו שלח לעיתוני גרמניה והנה חפצי שתתן גם בעיתוני אמריקה להדפיסם.³⁸

היא ביקשה את עזרתו גם בענייני מנהלה: 'כעת דוד יקירי נא לקרוא בטלפון את המזכירה יופה ולשאול אותה אם עשתה איזה דבר בהדפסת הניירות וגם בדבר הספר וכרטיסי חברות ואם לא עשתה עליה להכין עד בואי [לניו יורק].'³⁹

לא זו בלבד שהפעילה אותו לצורכי עבודתה הציבורית אלא גם נזפה בו לא אחת כי לא השלים את ביצוע המשימות כנדרש ולא השיג את התוצאות שציפתה להן: 'את שני הלא"י לא שלמת לר' יצחק כמו שאמרת לשלם לטובת עז"נ וקבלת את הקבלה, בודאי שכחת'.⁴⁰ או בנעימה מתונה יותר: 'רואה אני שמרוב עבודה שכחת לדבר עם פרנק בדבר עז"נ'.⁴¹ ועם כל זה ביקשה לקחת לעצמה את הקרדיט על ההישגים ולא לחלוק אותו עימו: 'ובודאי חושבים הם שכל עבודתיך הם לרוב בעד עז"נ שאתה פונה להנדבנים, וב"ה שמהיום שנסעת עוד לא זכיתי לקבל איזה מכתב מרבי ווייס שלך שאמר לאסוף הסכום מארבעים אלף דולר ועד כעת אפילו לא עלה בידו לשלח אלפים'.⁴²

נראה אפוא כי איטה ילין הייתה מעורבת, פעילה, מודעת ומפעילה. וגם אם המרחב הפרטי וענייני הבית היו חשובים לה, הרי שהפעילות הציבורית הייתה חשובה לה אף יותר. ביטוי סמלי לכך אפשר למצוא בהחלטתה להניח

³⁸ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, א' בר"ח כסלו תרפ"ה, אצ"מ, A153/371

³⁹ איטה ילין אל דוד ילין, פרובינדנץ, ב' בר"ח אייר תרפ"ה, אצ"מ, ש.ס.

⁴⁰ איטה ילין אל דוד ילין, תל אביב, ט"ז באב תרפ"ח, אצ"מ, A153/342

⁴¹ איטה ילין אל דוד ילין, וינה, 18 בספטמבר 1930, אצ"מ, A153/344

⁴² איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, י"א בתמוז 1926, אצ"מ, A153/340

את ענייני הבית בערב פסח תרצ"ב ולהתפנות לפגישה עם המושל הבריטי קמבל בענייני עזרת נשים.⁴³

לילך רוזנברג-פרידמן במחקרה על נשי המזרחי הדגישה כי למרות מחויבותן של פעילות אלו לעסקי ציבור, במקרה של התנגשות בין העשייה הפרטית לציבורית הן העדיפו את הבית, ולראיה היא מביאה את החלטתן על ביטול ישיבה משותפת עם מרכז המזרחי העולמי בערב פסח תרפ"ה כיוון שהיו טרודות בהכנות לחג.⁴⁴ ילין לעומת זאת, אף שהייתה שומרת מצוות, מצאה לנכון להניח הצידה את ענייני החג ולתת קדימות למחויבות הציבורית על חשבון המחויבות לבית.

ואולם למרות התעוזה שגילתה ולמרות המחסומים שפרצה, בספר הזיכרונות שכתבה אין לכך ביטוי. המגמה העולה מן הספר תואמת את התפיסה החברתית שרווחה בימיה, ולפיה מפעלים ציבוריים, ובהם מיזמים לאומיים, הם מעניינם של גברים, ואילו התפקיד המיועד לנשים הוא ביתי, ובמרכזו גידול הילדים וחינוכם. תפקיד זה הועצם בימי מלחמה ובמצבים של מתח ביטחוני, שכן אז הודגשה תרומתן של הנשים למאמץ המלחמתי באמצעות שימור התא המשפחתי ובאופן פרדוקסלי גם באמצעות נכונותן להקריב את בנן או את בן זוגן למען העם והמולדת.⁴⁵ מתוכן הדברים ומנימת הדברים באוטוביוגרפיה נראה כי איטה ילין יישרה קו עם הגישה הזאת בהציגה את עצמה כרעיה וכאם וכמי שענייני הבית נתונים לאחריותה. ואולם כפי שהראינו לעיל, המכתבים שנכתבו בזמן אמת מלמדים על מציאות שונה.

אישה אחת, שני נרטיבים: בין המכתבים לספר הזיכרונות

כיצד אפשר להסביר את הפער בין המכתבים, המשקפים את עשייתה של איטה ילין בזמן אמת, לבין האוטוביוגרפיה, שנכתבה באחרית ימיה? כתיבה אוטוביוגרפית היא פרקטיקה ספרותית של ייצוג עצמי ושל גילוי עצמי המאפשרת למחבר או למחברת לתאר את ניסיון החיים שלהם תיאור

⁴³ איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, כ"ז באדר ב' תרצ"ב, אצ"מ, A153/344

⁴⁴ לילך רוזנברג-פרידמן, **מהפכניות בעל כורחן: נשים ומגדר בציונות הדתית בתקופת היישוב**, ירושלים תשס"ה, עמ' 41.

⁴⁵ מאיר חזן, **מהפכת הענוות: אישה ורובה בארץ ישראל, 1907–1945**, תל אביב 2015, עמ' 41.

סלקטיבי ההולם את זהותם החברתית.⁴⁶ הזיכרון האוטוביוגרפי מתארגן מחדש כל הזמן ונתון לשינויים שהמתחים בהווה כופים עליו. כדי להבין את האוטוביוגרפיה יש לבחון את הסביבה החברתית של המחבר, את מערכת היחסים שלו עם בני משפחתו וגם את הנסיבות הפוליטיות, הדתיות והכלכליות שרווחו במקום הכתיבה ובזמנה.⁴⁷

האוטוביוגרפיה העברית המודרנית מציגה סיפור חיים של סובייקט יחיד ומיוחד אך בה בעת גם אוניברסלי ומייצג. האוטוביוגרפיה מעצבת סיפור חיים קיבוצי שבו הסיפור הפרטי נעשה מייצג של הכלל. אם כן, ההתמקדות בחיי הפרט אפשרית רק אם חייו כרוכים בחיי הלאום. מי שסיפורו אחר נדחק על ידי הסיפור הקיבוצי. כך ניתן מקום לקול הנשי, אך רק אגב מסמוסו בקולו של הקולקטיב הגברי. לטענת תמר הס, בראשית המאה אישה הייתה יכולה לכתוב, אך במחיר העלמת זהותה כאישה ואגב ויתור על הניסיון לגבש סובייקטיביות נשית.⁴⁸ הכתיבה הנשית חייבה אפוא צנזורה עצמית והתאמה לתכתיבים הפטריארכליים הרווחים – היה עליה להימנע מביקורת פמיניסטית, להימנע מהצגת האישה כפעילה ולשמר אותה סבילה, ובד בבד לציירה כדמות המגלה רחמים וחמלה.⁴⁹

דבורה בארון, טענה לילי רתוק, היא דוגמה לסופרת שצנזרה את כתיבתה במודע. אחרי שנים של כתיבה היא הניחה שהממסד הספרותי יקבל את סיפוריה ביתר רצון אם תצליח להתאים אותם לתפיסות הסטראוטיפיות של הנשיות, ולכן קיבלה עליה את הדין. היא השמיטה מסיפוריה המאוחרים את

⁴⁶ אריאל לוינסון, **דפוסי חילון באוטוביוגרפיה המשכלית**, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2017, עמ' 41.

⁴⁷ Susan Groag Bell and Mailyn Ylom (eds.), 'Introduction', *Revealing Lives: לכאן בנות ראשון: זיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל*, ירושלים תשס"ה, עמ' 35; בסוק (לעיל, הערה 21), עמ' 31.

⁴⁸ תמר הס, **חיק-האם של זיכרונות: נשים, אוטוביוגרפיות והעלייה השנייה**, באר שבע 2014, עמ' 40–41.

⁴⁹ Marilyn Yalom, 'Biography as Autobiography: Adele Hugo, Witness of Her Husband's Life', Susan Groag Bell and Mailyn Ylom (eds.), *Revealing Lives: Autobiography, Biography, and Gender*, New York 1990, pp. 55–63

ההיבטים שנאבדו בסדר הקיים, שהציגו נשים פעילות ודעתניות, ולעומת זאת נתנה מקום לנשים צנועות, רכות ורחמניות.⁵⁰

המגמה של צנזורה עצמית, שלפי ספרות המחקר מאפיינת את כתיבתן של נשים, עולה גם מהאוטוביוגרפיה של איטה ילין. למרות שלושים שנות עשייה ציבורית ואף על פי שבמכתביה הפרטיים הגדירה את עצמה בראש ובראשונה באמצעות הפעילות הציבורית והפוליטית שלה, הרי שבאוטוביוגרפיה דחקה את עצמה למרחב הביתי והתאימה עצמה לנורמות החברתיות שהקפידו על חלוקת תפקידים מגדרית.⁵¹

יש אפוא מקום לתהות אם איטה ילין, כמו כותבות אחרות, סברה שכדי שספרה יזכה להכרתו של הממסד הגברי עליה לצמצם את מקומה ולברור מחייה רק את העניינים שהיו עשויים להתאים לתפיסות הסטראוטיפיות של הנשיות. זאת ועוד, האם הממסד הגברי שלתכתבינו נענתה היה בראש ובראשונה זה שבמעגל החברתי הקרוב ביותר אליה, דהיינו בבית? ילין אומנם חייתה בסביבה ליברלית למדי: אביה יחיאל מיכל פינס היה משכיל תורני וחובב ציון, והיה מוכן לקבל חידושים ושינויים פרי המציאות המשתנה;⁵² בעלה דוד ילין נתפס אף הוא כאדם מתון שבחר ב'דרך האמצע';⁵³ אמה חיה ציפה נודעה במעורבותה בעסקי ציבור וכמי שייסדה והובילה את חברת עזרת נשים. ועם זאת, על אף המתנינות האמורה, עמדתם המוצהרת של אביה ושל בעלה מתוקף תפקידם כמנהיגי ציבור ומובילי דעת קהל בכל הנוגע למקומן של נשים בחברה הייתה שמרנית.

עמדה זו קיבלה ביטוי פומבי בטיעוניהם נגד הענקת זכות הבחירה לנשים במהלך הדיונים שנערכו בכנסייה בזיכרון יעקב בשנת 1903. הן פינס הן ילין הכריזו נחרצות כי אין מקום להשתתפותן של נשים בעבודת התחייה בחברות

⁵⁰ לילי רתוק, **הקול האחר**, תל אביב 1994, עמ' 264–286.

⁵¹ מהלך דומה מצאה ענבל עופר אצל פרימו דה ריברה, שעל אף פעילותה הפוליטית והיותה מנהיגה של ארגון נשים כלל-ארצי דחקה עצמה לאחור באוטוביוגרפיה שלה ומסגרה את הפעילות שלה במונחים מעורפלים: Inbal Ofer, 'Fragmented Autobiographies: A Style of Writing or Self-Perception? The Case of Pilar Primo de Rivera', *Iberoamericana*, 9 (2003), pp. 37–51

⁵² שלמון (לעיל, הערה 5), עמ' 97–111.

⁵³ ראו מייטליס (לעיל, הערה 7).

שוות זכויות. פינס נימק זאת בטיעונים הלכתיים ולאומיים, ואילו ילין נסמך על טיעונים חברתיים-פוליטיים. כך או כך, שניהם היו תמימי דעים כי מקומן של הנשים בבית, במלאכות המסורתיות כאימהות ורעיות, ולא בעסקי ציבור.⁵⁴

במצב דברים זה יש לשאול אם הופעל על איטה ילין לחץ ישיר או עקיף לצנזר את הביטוי הספרותי שנתנה לפעילותה הציבורית ולמעורבותה הפוליטית ולתחום את עשייתה למישור ה'ראוי' של מעשי צדקה וחסד. אומנם כשכתבה את האוטוביוגרפיה כבר לא היה אביה בין החיים, אבל בעלה היה מעורב בכתיבת הספר. הוא עבר על כתב היד, יעץ לה בענייני תוכן וכיוון אותה למשלב הלשוני ההולם. כך לדוגמה כתב לה למקרא דבריה: 'כי דברך את יפים וטובים דווקא בפשטותם'.⁵⁵ הגם שהיא נעזרה במעין סופר צללים שהכתיבה לו את זיכרונותיה תמורת תשלום, הרי שהעורך הבכיר של הציבור היה דוד ילין:

להמורא [כך במקור] דוד הכתבתי זה שלושה פעמים הזכרונות אחרי ארושנו. הוא מקבל שילינג לשעה וככה יתאפשר לי להתקדם לכתוב הלאה, אך גם הוא חפץ לפעמים לתקן את סגנוני ובזה אנכי מצאה חסרון אך בכל זאת אפשר יהיה אחרי כן לתקן כחפצי בשובך אי"ה הביתה.⁵⁶

האם כתבה את דבריה כדי לרצות את בעלה? האם בעריכתו השמיט ילין חלקים שלהבנתו לא היו ראויים? האם מהלכים אקטיביים שנקטה איטה ילין וכן גילויים של יוזמה ודעתנות, שיכלו להתקבל במישור המעשי, לא יכלו להתקבל במישור ההצהרתי ונשארו מחוץ לספר? רוזנברג-פרידמן עמדה על השניות (דואליות) בדרכן של מנהיגות המזרחי, שבמישור המעשי גילו תעוזה

⁵⁴ מרגלית שילה, **אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות**, תל אביב תשס"ז, עמ' 28, 36,

54–56, 59; דברי פינס בכנסיה הארצישראלית, אלול תרס"ג, אצ"מ, A153/141

⁵⁵ דוד ילין אל איטה ילין, כ"ה באב תרצ"ח, 22 באוגוסט 1938, אצ"מ, A153/350

⁵⁶ איטה ילין אל דוד ילין, כ"ד באב תרצ"ח, אצ"מ, A153/25/26

וחדשנות אולם במישור ההצהרתי התבטאו בשמרנות.⁵⁷ נשים אלו, טענה, גילו עצמאות, יוזמה וניהול בפעילותן במרחב הציבורי, אבל בהצהרותיהן המשיכו להחזיק בגישה המסורתית בדבר מקומן הראוי של נשים בד' אמות הבית. המתח בין עשייה חדשנית ופורצת דרך לבין הצהרות שמרניות בא לידי ביטוי, כאמור, בכתיבה של ילין בפער שבין המכתבים הפרטיים, שביטאו את הרובד המעשי, לבין הספר, שיש לראות בו מסמך הצהרתי.

מכיוון שכתב היד של הספר אינו בידינו, קשה לענות במישרין על השאלה, אבל דומה כי חלקה השלישי של האוטוביוגרפיה יכול לשמש לנו מעין צוהר לדרך עבודתה. שני הכרכים הראשונים נכתבו ואף ראו אור בזמן שדוד ילין היה בחיים, ואילו החלק השלישי נכתב ברובו לאחר פטירתו.⁵⁸ דומתני כי מעיון בחלק זה, שאת כתיבתו אומנם לא הספיקה איטה ילין להשלים, אפשר לשמוע קול אחר שלה, גם אם שקט ומוצנע, הרומז למודעות פוליטית ולמעורבות ציבורית. לדוגמה, בתארה את ביקורה בכנסייה בזיכרון יעקב כתבה כך:

בשמחה שבו כולם, איש איש לביתו ולמשפחתו, והרגישו שכדאי היה אותו שבוע הימים שהקדישו בוקר, ערב ולילה עד חצות לעבודה המעייפת של ויכוחים סוערים. לא לחנם היה העמל. הכנסייה הכתה שורשים עמוקים בלב כל יהודי שהתבונן וראה כי נעשה כאן בארץ ישראל דבר חדש וגדול, ואף הוא צריך להשתתף בו.⁵⁹

מרגלית שילה הצביעה על המרכיב החסר בתיאור – התעלמותה של איטה ילין מההחלטה שהובילו אביה ובעלה שלא לכלול נשים בקהל הבוחרים – וממנו למדה על השלמתה של ילין עם דיכוי, ואילו אני מבקשת לקרוא את דבריה אחרת. בחירתה לאזכר את הוויכוחים הסוערים ומסקנתה העולה מהם כי כל יהודי צריך להשתתף בדבר הגדול הזה מרמזים למעשה על עמדתה כי מקומן של נשים אינו צריך להיפקד מן המפעל הפוליטי הלאומי האמור.

⁵⁷ לילך רוזנברג-פרידמן, 'שמרנות פורצת דרך: לדמותן של מנהיגות ציוניות-דתיות בתקופת היישוב', עיונים בתקומת ישראל, א: מגדר בישראל, שדה בוקר 2011, עמ' 409–438 (430–431).

⁵⁸ איטה ילין, 'אחרוני הדפים', לצאצאי, ירושלים תש"ג.

⁵⁹ שם, עמ' 6. ההדגשה שלי.

האם ייתכן שדוד ילין, למרות הנטייה לראות בו איש מתקדם, ליברלי ופרגמטי, הוא שבלם את אשתו בכל הנוגע למישור ההצהרתי? האם מותו 'שחרר' אותה ואפשר לה להביע את השקפתה, גם אם במרומז?

האפשרות שעם מותו, על אף האהבה, הקרבה והנאמנות ששררו ביניהם,⁶⁰ נפתח לה מרחב פעולה חדש, עולה גם מן העניין הזה: זמן קצר לאחר פטירתו של דוד השתמשה איטה ילין בנייר מכתבים הנושא את שמו. בניגוד לראת הכבוד שגילתה בשנות חייו בשעה שהשתמשה בניירותיו, משנפטר מחקה את שמו בדיו שחור וכתבה את שמה.⁶¹ האם אפשר לראות במעשה המחיקה ביטוי לשחרור מכבליו? האם אפשר לה מותו להציג את עצמה כפי שהייתה או כפי שרצתה להיות?

לטענת עדה רפפורט אלברט, אף שאפשר לראות באלמנות מצב גבולי שטבועה בו סכנה של פגיעות, הרי שביכולתו גם לשחרר ולהעצים. ההתאלמנות, בצד היותה אסון אישי, יכולה להיות גם נקודת מפנה מעצימה ומשחררת לאלמנה. לדבריה, כך חוותה אותה גליקל האמל.⁶² האומנם גם במקרה של איטה ילין אפשר לה מותו של דוד בעלה להיות משוחררת ולבטא את עצמה? האם היה אירוע זה בבחינת נקודת מפנה בחייה? כיוון שהיא עצמה נפטרה זמן לא רב לאחר מכן, קשה לתת תשובה חד-משמעית על שאלה זו.

ואולם בצד הניסיון להסביר את הפער בין תמונת המציאות הנשקפת מדפי המכתבים לבין הצגתה באוטוביוגרפיה באילוצים ובתכתיבים שכפו על איטה ילין הן הממסד הן בעלה, אני מבקשת להציע כיוון אחר. לשיטתם של חוקרים אחדים, התרומה הגדולה של האוטוביוגרפיה היא בחשיפת מאמציו של היוצר להקנות משמעות לסיפורו ולא דווקא בשחזור מהימן של העבר.⁶³

⁶⁰ ראו לדוגמה: 'אשתך אוהבתך בלב ונפש' (איטה ילין אל דוד ילין, קרלסבד, 8 בספטמבר תר"ץ, אצ"מ, A153/25/6); 'אוהבתך בל"נ' (איטה ילין אל דוד ילין, קרלסבד, 4 בספטמבר תר"ץ, אצ"מ, שם).

⁶¹ גלויה מאיטה ילין אל אליעזר ומשפחתו, תל אביב, ללא תאריך, עיזבון המשפחה.

⁶² עדה רפפורט אלברט, 'גליקל האמל כאלמנה', ישראל ברטל, גלית חזן רוקם, אריקה רים ואחרים (עורכים), **חוט של חן: שי לחוה טורניאנסקי**, ירושלים 2013, עמ' 385–387.

⁶³ הס (לעיל, הערה 48), עמ' 58–59; בסוק (לעיל, הערה 21), עמ' 31–33.

הכתיבה מושפעת משילוב של העבר עם ההווה: הזמן והמקום שהכתיבה נעשית בהם, השלב בחייו של המחבר, התפיסה של המחבר את הסיטואציה, מטרת הכתיבה והקהל שבעבורו החיבור נכתב.⁶⁴

אנשים מבוגרים שכותבים אוטוביוגרפיות מבקשים על פי רוב להצדיק את חייהם. האוטוביוגרפיה אינה מראה לנו את הפרט כפי שהיה ולא כפי שהוא בהווה אלא כפי שהוא מבקש לראות ולהראות את דמותו. יש להתייחס לפיכך אל האוטוביוגרפיה לא רק כאל מקור שאפשר לשאוב ממנו מידע אלא כאל נושא תפקיד בהקשר החברתי שבו נוצר.⁶⁵ זאת ועוד, המודעות של הכותבים למותם הקרב היא נקודת הפתיחה בעיצוב הזיכרון ובהכרעה מה לזכור ומה לשכוח. יש בכך ביטוי לשאיפה מה להעביר לדורות הבאים וכיצד להשפיע עליהם. בכתיבתם של שבעי הימים ניכרת נטייה לבנות לאחור את סיפור החיים על ידי העמדת היבט מסוים של החיים כציר מרכזי ובניית כלל הנרטיב סביבו. היבטים אחרים של סיפור החיים שאינם משקפים תודעה זו או מנוגדים לה נדחקים לשוליים או נעלמים.⁶⁶

איטה ילין ניגשה לכתיבת האוטוביוגרפיה בערוב ימיה, אחרי שנים של עשייה ציבורית אבל גם אחרי שנים של התמודדות עם בעיות ואתגרים מבית. בשנת 1913, זמן לא רב לאחר שילדה חנה, בתם הבכורה של דוד ואיטה, את בנה יונתן סמוך מאוד לפטירתו של בעלה, חוותה היולדת משבר נפשי קשה מלווה בהתקפים פסיכוסטיים.⁶⁷ ההורים ביקשו למצוא מזור למחלתה ונועצו ברופאים בארץ ישראל ובמצרים, ובסופו של דבר החליטו לאשפז אותה באחד מן המוסדות הפסיכיאטריים המודרניים שנוסדו באירופה, בהשגחתם של טובי המומחים. הם עמדו בקשר קבוע עם הרופאים והקפידו על ביקורים תכופים על אף המרחק הגאוגרפי.⁶⁸ כפועל יוצא של המציאות שנכפתה

⁶⁴ Guy Miron, 'Autobiography as a Source for Writing Social History', *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, 29 (2000), pp. 251–281 (253)

⁶⁵ בסוק (לעיל, הערה 21), עמ' 33; הס (לעיל, הערה 48), עמ' 50–59.

⁶⁶ מירון (לעיל, הערה 47), עמ' 37–45.

⁶⁷ דוד ילין אל איטה ילין, 1913, אצ"מ, A153/328

⁶⁸ באר-מרקס (לעיל, הערה 4), עמ' 68. ראו לדוגמה: 'אנוכי בקרתי את חנה לפני שבועיים [...] היא אוכלת לעצמה וחדלו האחיות להאכיל אותה' (איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, י"ז באב תרצ"ח, אצ"מ, A153/25/26). ראו גם איטה ילין אל דוד ילין, תרפ"ב–

עליהם נדרשו איטה ודוד ילין לקבל עליהם אחריות גם לבנה, נכדם, שנותר יתום מאב וללא אם מתפקדת. המשימה, שמטבע הדברים הייתה כרוכה במאמץ פיזי ורגשי, התבררה כקשה שבעתיים כשהתגלה שיונתן סובל מתפקוד מנטלי ירוד ונזקק להשגחה צמודה. לאחר שנים אחדות של קשיים, ייסורים ועוגמת נפש, משנואשו לטפל בו בכוחות עצמם, שלחו גם אותו למוסד ייעודי באירופה, ובו קיבל הכשרה לימודית ואחר כך גם השתלמות מקצועית.⁶⁹

במהלך מלחמת העולם הראשונה, בחורף 1917, הוגלתה משפחת ילין לדמשק. בהיותם בדמשק חלה בנם שמריהו בטיפוס הבהרות, ונפטר. הוא הניח אחריו אישה ותינוקת, ואף הן נזקקו לתמיכתם הרגשית והחומרית של בני הזוג ילין.⁷⁰ בשנת 1937, במהלך מאורעות הדמים בירושלים, נרצח אבינעם, בנם הצעיר של איטה ודוד ילין, שהיה מזרחן ובלשן, סופר ומחנך שניבאו לו גדולות בשדה המחקר.⁷¹ עם מותו דומה כי המצוקה והכאב הגיעו לשיאם.

הרצח אירע זמן לא רב לאחר שהחלה איטה ילין בכתיבת הזיכרונות, ומובן שהטרגדיה השפיעה על הכתיבה. כך כתבה איטה לדוד:

דוד יקירי אתה מצטער שאנכי אינני ממשיכה בזכרונותי, אבל מה לעשות גם אני מצטערת, אך איך אפשר לי בזמנים כאלה לשבת במנוחה לאסוף את זכרונותי מחמישים ושלוש שנים אם אין לי

תרפ"ד, אצ"מ, שם. בסוף שנות השלושים הוחזרה חנה לאשפוז בארץ. ראו: איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, "ז' באב תרצ"ח, אצ"מ, שם.

⁶⁹ ראו לדוגמה: 'יונתן מתגעגע לראותי וכפי שכתבה הגב' ברונר יש לו חשק לשוב הביתה, ולזה אנכי לא אסכים בשום אופן, כי לע"ע אין מקום בשבילו בא"י אשר יוכל ללמוד, הוא מכיר כעת את חולשתנו וידע למרר את חיינו שוב. אנכי חושבת שהיה לנו די נסיון אשר למדנו גם להימים הבאים ואסור לנו לשמוע לדבריו' (איטה ילין אל דוד ילין, קרלסבד, 8 בספטמבר תר"ץ, אצ"מ, שם). בשנות השלושים המאוחרות חזר יונתן לירושלים וחי בביתם של איטה ודוד ילין. ראו: איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, כ"ד באב תרצ"ח, אצ"מ, שם.

⁷⁰ דוד תדהר (עורך), 'שמריהו ילין', **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**, א, תל אביב 1947, עמ' 477-478. על הטיפול בנכדה ראו בין היתר: איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, כ"ז באדר ב' תרצ"ב, אצ"מ, A153/344

⁷¹ דוד תדהר (עורך), 'אבינעם ילין', **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**, ב, תל אביב 1947, עמ' 894-895.

שורה אחת שנרשמה על הניר וצריכה אנכי להכביד על מוחי הדל עד שמוציא איזה פרק לזכרונותי [...] כי אנכי חפצה להמשיך ולגמור מה שהתחלתי לזכר בננו היקר והחביב לנו מאוד מאוד.⁷²

ובמקום אחר:

לא עלה בידי להתקדם בזכרונותי [...] לולי ההתרגזויות מהמצב יום יום אפשר היה לי לשבת במנוחה ולהמשיך לכתוב, אך אין הסבלנות ואין הלב והראש אך מה לעשות, אולי נזכה לימים יותר טובים ואוכל להמשיך בזכרונותי שבזה אנכי מוצאה מעט נחמה באסוננו הגדול.⁷³

לנוכח הטלטלה האישית יש לשאול: האם כשניגשה לכתוב את זיכרונותיה ביקשה איטה ילין להציג את חייה אחרת מכפי שהיו? האם ביקשה לראות בעצמה אם ורעיה יותר מאשת ציבור? האם ביקשה ליישר קו עם התפיסה החברתית שהוצגה לעיל ולפיה מקומה של האישה בבית, כמשמרת התא המשפחתי, בייחוד בימים של מלחמה?⁷⁴ האם ראתה במותו של הבן קורבן שהיא נכונה להקריב למען העם והמולדת, ובכך ולא בעשייתה הציבורית הפוליטית ביקשה להיזכר?

אריאל לוינסון, במחקרו על האוטוביוגרפיה המשכילית, תיאר את השינוי שחל בכתיבת האוטוביוגרפיה של יהודה אריה ממודנה לאחר מות בנו. בעקבות האסון, טען לוינסון, חל שינוי בהגדרת המחבר את עצמו. הוא בחר להשמיט מסיפור חייו ויכוחים ופולמוסים בקהילה וביכר את המאחד על פני המפריד ואת הקונצנזוס על פני קריאת התיגר.⁷⁵ מגמה זו עולה גם ממחקרים אחרים המצביעים על טראומה או על טלטלה ניכרת אחרת בחייו של אדם כגורם המעורר אותו להתבונן התבוננות רפלקסיבית בחייו, באמונותיו, בדעותיו ובמעשיו ומוביל אותו לשינוי קיצוני באוריינטציה של העצמי.

⁷² איטה ילין אל דוד ילין, ירושלים, "ז באב תרצ"ח, אצ"מ, A153/25/26

⁷³ איטה ילין אל דוד ילין, ללא תאריך, אצ"מ, שם.

⁷⁴ חזן (לעיל, הערה 45).

⁷⁵ לוינסון (לעיל, הערה 46), עמ' 26–28.

במקרים רבים החוויה הזאת מובילה לכתיבת אוטוביוגרפיה המציגה סיפור חיים קוהרנטי.⁷⁶

הייתכן שכך נהגה גם איטה ילון, שבאוטוביוגרפיה בחרה 'להחזיר' את עצמה הביתה לתפקיד המסורתי של אם ורעיה ולוותר על המאבקים הפוליטיים, התככים והאינטריגות המתלווים לעשייה בשדה הציבורי? האם אחרי שאיבדה את בנה בחרה להגדיר את עצמה מחדש על בסיס הנורמות הרווחות בתקופתה ולא כנגדן – כאישה המממשת את הערכים הלאומיים מתוקף היותה אם ובפרט אם שכולה – ולא מתוקף הישגיה המקצועיים?⁷⁷

מגמה זו של שיבה מודעת הביתה מקבלת אישור מדברים שכתבה לדוד כשנה לאחר הרצח: 'אם לא תוכל לקבל משרה טובה אחרת, המקום היותר טוב הוא פה כי סוף סוף היא נמצאת בין המשפחה'.⁷⁸ הנה כי כן, לא זו בלבד שביקשה להחזיר את עצמה הביתה, היא ביקשה להחזיר גם את דוד.

סיכום

כל ניסיון לשחזר את דמותה של איטה ילון, חייה, פעולותיה והשקפותיה מחייב שרטוט תמונה מאוזנת המבוססת מצד אחד על ספר הזיכרונות, המציג את הסיפור הרשמי שביקשה באחרית ימיה להשאיר לצאצאיה, ומצד אחר על מכתביה, שהם מסמך פרטי שנכתב בזמן אמת. רק שילוב בין המקורות האלה מתוך הבנת הנסיבות, האילוצים והאינטרסים שעמדו ברקע כתיבתם יכול להעניק לנו תמונה רב-ממדית ועמוקה של האישה החלוצה הזאת בכמה נקודות זמן של חייה.

⁷⁶ Tzvi H. Adelman, 'Self, Other, and Community: Jewish Women's Autobiography', *Nashim*, 7 (2004), pp. 116–127 (117); דורית יוסף, 'הקרבה, מחאה ומשמעות: עיון בטקסטים של שתי אימהות שכולות, רבקה גובר ומנואלה דבריי', **מסכת**, 6 (תש"ע), עמ' 81–110 (82).

⁷⁷ על תפקידה של האישה בתנועה הציונית ובתנועות לאומיות בכלל ראו: שחלב סטולר-ליס, "כך אגדל תינוק ציוני": הבניית התינוק והאם הארץ-ישראליות באמצעות ספרי הדרכה להורים, **עיונים בתקומת ישראל**, 13 (2003), עמ' 277–293 (280–277). על תפקיד האישה בתחום הרבייה ותרומתה ללאומיות בהקשר הפריון ראו גם: Tamar Mayer, *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*, London and New York 2002.

⁷⁸ איטה ילון אל דוד ילון, ירושלים, ג' באב תרצ"ח, אצ"מ, 153/25/26.